

Pataky Adrienn

„és ettől fogva fém”?

CIKLIKUSSÁG AZ *EGY PÁLYAUDVAR* ÁTALAKÍTÁSA NÉHÁNY VERSÉBEN

„Többször éreztem az erdőben, hogy nem én vagyok az, aki az erdőt nézem. Néha azt éreztem, hogy a fák néznek engem, beszélnek hozzám... Én csak ott voltam, hallgattam...
[...] Várom, hogy a dolgok belülről eláraszsanak, eltemessenek.«¹

„úgy érzem, hogy az anyagnak és szellemnek, testszerűnek és energiának ez a kényes-fényes, átlátszó egymásba folyása gyönyörű.”²

„a természet mellett nekem a történetiség is fontos”³

I. A kötetek és a versformák rendszere

Az *Egy pályaudvar átalakítása* című ciklus Nemes Nagy Ágnes érett korszakában, a recepció által fordulatként számontartott *Napforduló* [1967] után jelent meg, amit épp annyira nevezhetünk mitikus [mítoszkereső, mítosztermelő],⁴ mint objektív [objektív korrelatív]⁵ jellegű kötetnek. Először a *Között* [1981] című gyűjteményben szerepelt – a kötet tipográfiaileg egyenértékűnek tünteti fel ezt a címet a többi verseskötetével, tehát aki a könyvet a kezébe veszi, azt hihetné, ennek a ciklusnak is volt egy versesfüzetnyi előzménye, de ilyen kiadvány nem készült. A tizennégy vers közül három korábban megjelent *A lovak és az angyalok* [1969] című kötetben (*Éjszakai tölgyfa*,⁶ *Az alvó lovasok*, *A látvány*), méghozzá a *Napforduló*-kötet versei közé helyezve, ezért a ciklus címe alatt feltüntetett keletkezési idő [1969–1979] nem egyezik meg a versek összességének keletkezési idejével, ez a három biztosan korábbi, valószínűleg 1966 és 1969 közöttiek. Második megjelenésekor, *A Föld emlékei* [1986] című gyűjteményben nyolc új verssel bővült a ciklus, tehát huszonkettőre egészült ki: ezek a vállalt lírai életmű utolsó, kötetben publikált darabjai.⁷ Ahogy a szerző más ciklusai, úgy az

* A tanulmány a *Biopoétika a 20–21. századi magyar irodalomban* című NKFIH kutatási projekt keretében és az MTA KGYNK ösztöndíjának támogatásával készült.

1 Sok festő szerint „[k]özte és a látható közt a szerepek elkerülhetetlenül felcserélődnek. Ezért mondta oly sok festő, hogy a dolgok őket nézik, és André Marchand Klee nyomán” a mottóban idézettek és ezt, lásd Maurice Merleau-Ponty, *A szem és a szellem*, ford. Vajdovich Györgyi, Moldvay Tamás = *Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika*, szerk. Bacsó Béla, Kijárat, Budapest, 2002, 138.

2 Nemes Nagy Ágnes, *A létkérdések és a vers. Széll Margit beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel* [1981] = *Uő, Az élők mértana*, II., szerk. Honti Mária, Osiris, Budapest, 2004, 415.

3 Nemes Nagy Ágnes, *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja* [1981] = *Uő, Az élők mértana*, II., 192.

4 Vö. Rónay György, *Napforduló, Vigilia 1967/10.*, 704–706, 705–706.

5 Vö. Lehóczky Ágnes, *A mitikus jelentéssel telítődő tárgyi kép. A fa-motívum Nemes Nagy Ágnes költészetében*, *Irodalomtörténet 2002/1.*, 118–142, 119.

6 Ezzel a címmel megjelent egy önálló kötet 1979-ben, exkluzív kiadásként: kétszázötven számozott és a szerző által aláírt példányban, tizennyolc oldalon.

7 Élete utolsó bő két évtizedében összesen csupán hat verset közölt periodikákban Nemes Nagy, ezeknek a fele a ciklus darabja, három pedig későbbi: *A látvány* [Szolnok megyei Néplap, 1969],

Egy pályaudvar átalakítása sem kronologikus, hanem tematikus alapon szerveződött, s a versek szervesen belesimulnak az életmű egészébe, rizómaszerű hálózatosság fedezhető fel közöttük és a korábbi versek között.

Az életmű csaknem összes (vállalt) prózaverse ebben a ciklusban található meg: *Egy pályaudvar átalakítása*, *Az utca arányai*, *A macskák bátorsága*, *Villamos-végállomás*, *Múzeumi séta*, *Teraszos tájkép*,⁸ *A Föld emlékei*, de a prózaversek közé számolandó a később publikált *Falevél-szarak* is.⁹ A szerző életében kiadatlanok közül továbbá az *Enyhe tél* és az *Istenről* című darabok sorolhatók ide, amelyek vélhetően a nyolcvanas évek közepén keletkeztek. Mindent egybevetve is csupán tíz prózaversről beszélhetünk tehát a Nemes Nagy-életműben. Hernádi Mária 2012-es könyvében¹⁰ kilenc prózakölteménnyel foglalkozott [a tizedik, az *Enyhe tél* a könyv kéziratának zárása idején jelent csak meg].¹¹ Mivel részletes műfaji és szemantikai elemzést nyújt, továbbá a táj mint szempont is megjelenik a könyvében, ezért a prózaversek önálló interpretációira itt nem kerül sor.

A prózaversek közül az *Egy pályaudvar átalakítása* a kötetben az első, ez a legemblematikusabb, s nem véletlenül a ciklus címadója is: az időbeli változást, a ciklikusságot, a folyamatos alakulást reprezentálja, ahogy a huszonnégy vers sorrendje, mintázata is. Középen található a hét prózavers, amelyeket közrefog hét-hét „hagyományos” vers, majd az egész ciklust zárja a *Lement a nap* című darab. A ciklusnak van egy – a kései lírára jellemző – befelé forduló, számvető hangoltsága, a *Dalszöveg*, az *Egy táviróoszlopra* és az *Ugyanaz* című darabokat „halálversek”-nek nevezi Hernádi, mert az út végét jelzik, ahogy a *Villamos-végállomás* és az *Amerikai állomás* is. „Nemes Nagy Ágnes költészete azt fogadja el, amit a rom adhat” – írja Schein Gábor. „Nem az időtlent keresi, hanem amit már teljesen a saját anyagává emésztett az idő.”¹² Erre a folyamatra zárul aztán rá a ciklus utolsó verse, a *Lement a nap*, kimerevített zárópillanatával, és jelzi a beszédmód megváltozásának visszafordíthatatlanságát: „Ezek már más beszédek”.

---

a *Villamos-végállomás* [Kortárs, 1981], a *Teraszos tájkép* [Kortárs, 1982], a *Falevél-szarak* [Újhold-Évkönyv, 1986], a *Köszöntő* [Jelenkor, 1991] és *A kertben* [Orpheus, 1991] jelentek meg így. Részletesebben lásd Buda Attila, „*mint a macska, mely ugrása közben / a levegőben megbotol*”. *Nemes Nagy Ágnes verseinek kiadástörténete, 1935–1942, 1943–1986 [1995–2009] = Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben*, szerk. Buda Attila – Nemeskéri Luca – Pataky Adrienn, Ráció, Budapest, 2016, 66–99.

- 8 „A PIM-palliumban külön lap tartalmazza a vers címváltozatait: »Homokteraszok, Teraszos tájkép, Táj, teraszokkal, A folyó teraszai, Lépcsőzetes kirándulás, A terasz-sor, Az idő teraszai, Teraszos elrendezés, Terasz-hegy, Teraszos formáció, alakulás, A teraszok megtekintése, Séta a teraszokon, Terasz-lépcsőzet, Teraszos elhelyeződés, Hely, Teraszlátogatás, Lépcsőzetes földszávok«. Az utolsó kéziratoldal verzőjén további címváltozatok olvashatók: »Teraszos képződmény, Lépcsőzetes kiképzés, Lépcsőtorony, Kirándulás a teraszokra«, lásd Nemes Nagy Ágnes, *Összegyűjtött versek. Közel 100 kiadatlan verssel*, s. a. r. Ferencz Győző, Jelenkor, [Budapest], 2016.
- 9 Ezt Lengyel Balázs a szerző halála után, az *Összegyűjtött versek* összeállításakor beillesztette az *Egy pályaudvar átalakítása* prózaversei közé.
- 10 Hernádi Mária, *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Szent István Társulat, Budapest, 2012.
- 11 Holmi 2011/2., 144–145. Lásd továbbá Ferencz Győző, *Egy vers restaurálása. Nemes Nagy Ágnes: Enyhe tél*, Holmi 2011/2, 145–157.
- 12 Schein Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészete*, Belvárosi, Budapest, 1995, 133.

Igaz ugyan, hogy a prózaköltemények vagy prózaversek¹³ késeiiek, vélhetően mind a nyolcvanas években keletkezett, de azok megjelenése nem jelentette a már ismert versformák megszűnését. Tehát nincs szó éles stílus- vagy formaváltásról, sőt, az ún. tárgyiaság sem a prózaversekkel érkezett meg ebbe a költészetbe, hanem a *Napforduló*-kötettel, amelynek első versét, a *Között*¹⁴ címűt szokás a tárgyias líra programversének tekinteni. Az „ún. »nominális« mondatok, amelyek önmagában álló főnévre, vagy főnévi szintagmákra épülnek”,¹⁵ az állítmányok és igék hiányából keletkeztek Nemes Nagy költészetében, prózaversei az élőbeszédszerű-dialogikus prózaköltemények tárgyias-extroverzív típusába sorolhatók.¹⁶ A prózaköltemény még csak nem is a forma tagadásaként, kiábrándulásként fogható fel [hiszen ezek is erőteljes belső rendezettségéről tesznek tanúbizonyságot, „művészileg szerkesztettek”¹⁷], inkább kísérletként, párhuzamossággként: ezek mellett/után is írt a szerző jelentős „klasszikus” verseket [pl. *Víz és kenyér*, *Futóeső*, *Szikvója-erdő*, *A kertben*, és ide sorolható több tucatnyi további, posztumusz megjelentetett darab]. A prózavers „változatos struktúrára épülő kompozíciója mindig pontosan kidolgozott, a szövegek arányai kifinomult egyensúlyt mutatnak. [...] elliptikus mondattömbök rafinált, hosszú sorban történő egymás mellé helyezéséből jönnek létre az élőbeszédszerűen¹⁸ gördülékeny leírás-folyamok.” – írja Hernádi.¹⁹ Bár Nemes Nagy azt vallotta, épp az ellipszistól akart szabadulni [„nagyon kevés verset írok. Közeledem a prózavershez. Ebben próbálom feloldani azt a túlságosan elliptikussá vált versbeszédet, amelyhez egy bizonyos ponton eljutottam.”],²⁰ sajátos prózaversei kialakításában végül is ennek nem lebontása, csak átformálása történt. Prózaverseinek címe általában megjelölni látszik a vers [gyakran hétköznapi] tárgyát, a versszöveg pedig kibontja, jellemzi ezt a tárgyat, részletes táj- vagy tárgyleírást nyújtva, ugyanakkor néhány cím félrevezető. Mezei András interjúban kérdezte a címadásról Nemes Nagyt, aki kitért a válasz alól, s központi problémaként az *átalakulás/átalakítás* és az *idő* fogalmakat jelölte meg:

M. A.: Miért ad becsapós címeket, hiszen a *Villamos* című verse nem is a villamosról szól. Az *utca arányairól* ugyanez derül ki olvasása közben, nem beszélve az *Egy pályaudvar átalakítása* című versének riportra utaló

-
- 13 Itt most egymás megfelelője a két kifejezés, a *prózaköltemény* elnevezéséről, sajátosságairól lásd: Hernádi, *A prózaköltemény* = Uő, *I. m.*, 23–60., a prózaversről Kulcsár-Szabó Zoltán, *A prózavers Nemes Nagynál és Oravecznél* = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újhaldasokról*, szerk. Buda Attila – Palkó Gábor – Pataky Adrienn, PIM, Budapest, 2017, 174–197.
- 14 A *Között* kulcsvers, „bemérsi pont, ahol a legmesszebbre futottam ezen az úton. [...] ezt a periódusomat tartom legfontosabbnak, ezzel azonosulok leginkább még ma is.” Nemes Nagy, *Látkép, gesztenyefával* = Uő, *Az élők mértana*, II., 246.
- 15 Hernádi, *I. m.*, 94.
- 16 Uő., 192.
- 17 Bárdos László, *Az átmenetiség alakzatai. Nemes Nagy Ágnes két prózaverse [1985] = Erkölc és rémület között. In memoriam Nemes Nagy Ágnes*, szerk. Lengyel Balázs – Domokos Mátyás, Nap, Budapest, 1996, 296.
- 18 Az élőbeszédszerűség az esszék nyelvezetével is rokonítja e verseket, nem véletlenül használja rájuk Schein az esszévers kifejezést, lásd Schein, *I. m.*, 117.
- 19 Hernádi, *I. m.*, 108.
- 20 Nemes Nagy, *Látkép, gesztenyefával* = Uő, *Az élők mértana*, II., 247.

címéről. Az *Ekhnáton*, a nagy metafizikus kérdésekkel való szembenézés után nem visszalépés ez?

N. N. Á.: Egy tárgy, a legkisebb, vagy a legközönségesebb, egy város átépítésének valamelyik szelete tökéletesen elég és alkalmas a költőnek arra, hogy eljusson belőlük – ha akarja – a legmagasabb, a legmesszebb menő metafizikumig.

M. A.: De mi a metafizikum a Déli pályaudvar átépítéséről írt versében?

N. N. Á.: Az idő. Az időről szól az a vers. Arról szól, hogyan alakult át minden az időben, magunk is, ahogy átalakulunk és átalakítjuk magunkat. Az idő különféle rétegeit akartam – s bár tudnám egy párszor – megírni.²¹

II. Az Ekhnáton-ciklustól az Egy pályaudvar átalakítása ciklusig

A humán jelenlét a *Napforduló* kötet *Ekhnáton*-ciklusának végére kiiktatódik, „eltűnik a költői reflexió, nyelvtani értelemben eltűnik maga a lírai szubjektum is – a reflexió helyére a tárgyakat fénybe állító rámutatás, a deixis költői gesztusa kerül”.²² Az *Ekhnáton az égben*

embert közvetlenül még grammatikai vallomástevőként sem léptet [...] színre. [...] A természet itt úgyszólván előttünk keletkezve történik meg mindenfajta aposztrofikus gesztus vagy tájfestő versnyelvi fogások nélkül [...] a vers azonban elsősorban azzal jut el a modern természetlíra újralétesítésének küszöbéhez, hogy a csillagok és a föld közé helyezett beszélő kiiktatásával meglehetősen drámaivá teszi a fenti és a lenti világ találkozását. [...] ebben a humán jelenlét nélküli térben legelőször is poétikailag teszi lehetővé a fent és a lent *nem-antropomorf* találkozását.²³

A humán jelenlétnek tehát csupán nyomai maradtak a tárgyak szintjén is: eszközök, alagút, talpfa stb. A természet mintha kezdené visszahódítani a területet, a bányá elhagyatott, az ember által létrehozott síneket benőtte a fű (de még „fölszikrázik a fű-alatti fém”) – a lenti és a fenti világ (a növények és a Tejút) egymás tükörképeként van jelen, ágens nélkül: „nem mozdul a nagy kamilla-rét, / közöttte néhány vasdarab, / fölötte lépes sűrűség, / fehér-küllős növény-napokkal / hullámtalan Tejút és semmi szél.” – *Ekhnáton az égben* [Kiemelés tőlem – P. A.]. Egy Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított hermetikus irat [*Aszklépiosz*] szerint „Egyiptom az ég képmása, helyesebben szólva olyan hely, ahová és ahol minden áttevődik és lejátszódik, amit az égiek irányítva elrendeltek”.²⁴ Az univerzum és a földi világ állítódik párhuzamba a ciklus utolsó versében, *A tárgy fölött* címűben is („A fák ragyognak, mint a sark-körök.”), ahol szintén a nap, a fény ereje kerül előtérbe, mint a ciklus nyitányában. A zárlatban

21 Mezei András, *Írószobám. Rádióinterjú Nemes Nagy Ágnessel = Az élők mértana*, II., 358.

22 Hernádi, *I. m.*, 108.

23 Kulcsár Szabó Ernő, *Szótest – látvány – hangzás. A költői kép hangolt materialitásának néhány*

kérdése Babits és Nemes Nagy között = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”, I. m., 10–61, 44–46.

24 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. Pál József – Újvári Edit, Balassi, Budapest, 2001, 93.

továbbá mintegy azonos szintre lép a mérhető tudomány („fény-sapkában 92 elem”) és a hiten alapuló transzcendencia („hiszem a test feltámadását.”), az *Apostolok Cselekedeteiből* vett szó szerinti idézettel [Kiemelés tőlem – P. A.]. A feltámadásban való hit éppúgy a cirkularitást biztosítja – ez a Biblia számos passzusán túl például Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszának* is egyik kardinális pontja: „nem fog fájni a halál” [ford. Sík Sándor], hiszen a kereszténység szerint az nem a vég, hanem a kezdet –, ahogy a természet kilencvenkét elemének variábilis kombinatorikája. A naphimnuszok a legerőteljesebb katakrézisek, a Napot ugyanis közvetlenül nem lehet nézni, mégis ő minden látás forrása – a legfőbb elem tehát központi metaforánk, a nemláthatónak és megnevezhetetlennek a figurája, s az érthetőség alapja – írja J. Hillis Miller. Egy Wallace Stevens-verselemzésben jegyzi meg, hogy a vers maga is heliotropikus, a nap másolataként funkcionál, ilyenformán tehát maga is nappá válik.²⁵

A *Napforduló*-kötet poétikai, egzisztenciális és mitikus súlyaitól „terhelten” érkezőnk meg tehát az *Egy pályaudvar átalakításához* – ettől a ciklustól kezdve nem mondható és mondhatatlan határán oszcillál a Nemes Nagy-líra, a mondhatatlan helyett a nehezen mondhatót igyekszik megnevezni, illetve a létező és a nem létező határával szembesít, véli Hernádi.²⁶ Az én lecsupaszítása felől lépünk – látszólag vissza – a megszólításhoz, ez az aposztrofikus beszédmód azonban az élőbeszédszerűséget, a közvetlenséget szolgálja: „a lírai szubjektum valakihez beszélve, »beszélgetve« végzi el választott tárgyának leírását, [...] a nyelvileg folyamatosan jelzett odafordulás [...] »kinyitja« a szöveget”.²⁷ A „fordulj vissza”, „Figyeld meg” [Kiemelés tőlem – P. A.], „vedd szemügyre” felszólítások folyamatossága és ismétlődése, már-már kényszerítő modalitása, továbbá a kérdő mondatokkal kezdeményezett párbeszéd és az ismeretelméleti kétely színrevitele („látod?”, „Te emlékszel még, ugye?”, „És az átalakításra?”, „Te ott voltál a megnyitáson?”) visszaköszön a ciklus több, nem prózai darabjában is.²⁸ Az életműben itt szerepelnek először elhunyt elődöket [Kassák Lajos, Rónay György és Babits Mihály] megszólító versek, e „hálaversek” révén dialogikussá válik Nemes Nagy kései költészete. „[A] halottak nemcsak azért halottak, mert megszűntek jelen lenni. Akkor halottak, ha nem hatnak ránk.” – jelzi Nemes Nagy. „Nem hiszem, hogy tudnánk nélkülük élni, a halottak nélkül; az időszínek elválaszthatatlanul folynak át egymásba” – folytatja.²⁹ „[K]i evett a tányérből?”, „ki ivott a poharamból?”, „Ki ad kinek?”, „Mit ad?” – olvashatók a kérdések a Babits Mihálynak ajánlott *Víz és kenyér* című versben, amely rendkívüli zeneiségével, az égbolt felé fordulásával felcserélhetővé teszi a két pólust (lentet és fentet, segítettet és segítő, múltat és jelent), ezekben a sorokban [is] tükörstruktúra alakul ki. „Micsoda arcok hajlanak / a föld felé, sötét bokorban, / e fordított szoborcsoportban?” – teszi fel, majd görgeti tovább a kérdést a Kassák

25 J. Hillis Miller, *Stevens' Rock and Criticism as Cure I*, *The Georgia Review* 1976/1., 5–31, 28.

26 Hernádi, *I. m.*, 169. és 128.

27 Uo., 110. Hernádi az alábbiak szerint osztja fel a prózakölteményeket: 1. filozofikus [*Egy pályaudvar átalakítása*, *Az utca arányai*, *Villamos-végállomás*], 2. képleiró [*Az utca arányai*, *Múzeumi séta*], 3. létösszegző [*Teraszos tájkép*, *A Föld emlékei*], 4. esszéyszerű [*Falevél-szárak*], 5. vallomások [*A macskák bátorsága*, *Istenről*].

28 Ferenc Győző szerint az életmű korai szakaszában is már jellemző ismeretelméleti kétely „a prózaverseknek szinte kizárólagos témája lett”, lásd Ferenc Győző, *Egy vers restaurálása. Nemes Nagy Ágnes: Enyhe tél*, *Holmi* 2011/2., 154.

29 Nemes Nagy, *Látkép, gesztenyefával= Uő, Az élők mértana*, II., 192.

Lajosnak ajánlott Az *alvó lovasok*, amely lódobogásszerűen „gyorsítja fel” az időt, miközben a szökkenéssel nemcsak előre, de felfelé ívelő mozgást is előidéző, ebben úgyszintén jelentős szerepe van az *f* mássalhangzóknak: „forró, fehér hólepedő”, „föld felé [...] fordított”, fekete, forró, formájuk, folyókban, „meg-meglelendül a föld alatt”, „forró földlovak / hátán a földes, barna törzsek”. [Kiemelés tőlem – P. A.] Az *f*-ek inskripciója által e kötet közvetlenül is kapcsolódik az *Ekhnáton*-ciklushoz, a már idézett, *Ekhnáton az égben* című vershez, illetve az utolsó darabhoz, *A tárgy fölött* címűhöz különösen: „Mert fény van minden tárgy fölött. / A fák ragyognak, mint a sark-körök. / S jönnek sorban, derengő végtelen, / fény sapkában 92 elem, / mind homlokán hordozva mását – hiszem a test feltámadását.” [Kiemelés tőlem – P. A.]³⁰

Az *f* betű materiális beíródása a fent [ég] és a föld kettősét tipográfiai jelként is összeköti egymással, mert ez az egyetlen olyan kisbetű a folyóírásban, amelynek szimmetrikussága révén felfelé és lefelé is nyúlnak a szárai, mindhárom zónán átívelve.³¹ Különböző változataiban hurokkal vagy a közepére húzott vízszintes vonallal szerepel. A nyomtatott kis *f* betű a keresztformára (mint az összeadás és a transzcendencia jele), a nagy *F* főként a kettőskeresztre hasonlít, a kézírásban a kis *f* pedig a hurok miatt egy óegyiptomi hieroglif jelet, az ankhot (crux ansata: 'fogantyús kereszt') is felidézi. Az ankh életszimbólum, a halhatatlanság jelképe – a halál utáni élet, az újjászületés biztosítékaként hagyományosan a sarkofágokba helyezték.³² Egyes elképzelések szerint a hurok volna a Nap, a vízszintes keresztléc a horizont, a függőleges vonal pedig a felkelő nap útja.³³ A *Között* [1981] című kötet címlapján – amelyben először szerepelt tehát az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklus – egyiptomi kép látható Tutankhamon harci szekerekkel és hieroglifákkal, ezek között az ankh kereszttel, amely felül, a fáraó feje és a Nap között található.

A mítoszok világa, különösen az egyiptomi kultúra nem állt távol Nemes Nagytól, egyik felmenője révén kötődött is hozzá: „Már csak egyet / szeretnék tudni: nagyapám / (ügyvéd) miért ment Egyiptomba” – olvasható az *Ősemhez* című versében.

30 „A keresztény hagyományban évszázadok óta jelenlévő »Természet Könyve« metafora alap gondolata, hogy a teremtet világ »betűzése« ugyanúgy Isten felé vezető út lehet, ahogy a Szentírás olvasása – hiszen a természet mint »könyv« minden szava, betűje a Teremtőre utal, az ő működésének, jelenlétének a nyoma. Ebben az irányba azért kell egy következő kiterőt tennünk, mert Nemes Nagy Ágnes életművében ugyancsak tetten érhető a természetben való nyomkeresés. [...] költői nyelvében megfigyelhető egy olyan tendencia, hogy a konkrét, érzékelhető természeti tájnak az írott szöveg lesz a metaforája. A tájleírás ebből következően voltaképpen a tájszöveg (vagy tájkotta) »olvasása«, »betűzése«, ahogy ez a következő három idézetből is látszik: »Egy sáv fekete nád a puszta-szélen, / két sorba írva, tóban, égen, / két sötét tábla jelrendszerei, / csillagok ékezei« [*Között*], lásd Hernádi Mária, *A lélek tájai. Spirituális dimenziók Nemes Nagy Ágnes költészetében*, Sapientia 2023/1., 49–50.

31 Például a *b*, *d*, *l* vagy a *g*, *p*, *y* betűk átlélik a középső sávot lefelé vagy felfelé, de a kettőt együtt kizárólag az *f* teszi meg, amelynek formája a görög digammából (διγμμα), a preklasszikus görög ábécé hatodik betűjéből alakulhatott ki.

32 Az egyiptomi életszimbólum a *Halottak Könyvében* is szerepel, Tutankhamont (Tut+ankh+amon) olykor úgy ábrázolják, hogy egyik kezében botot tart, a másikban ankh-keresztet, az élet jelképét, de más ábrázolásokon is gyakran tartanak a kezükben az istenek ankhot, vagy szerepel a közelükben, vagy épp Aton nyújtja az ankhot az élet jeléül az áldozatot bemutató Ekhnáton fáraónak [Tell-el-Amarna, Kr. e. XVI. sz.]. A kereszt csúcsán látható „Ízisz-csomó” a halhatatlanság szimbóluma, ezért az ankh Ízisz attribútuma is, ezt a változatot általában nők hordták ékszerként.

33 Enno Neeteson, *The origin of the Ankh sign. A composition of the most characteristic life symbols of ancient Egypt?*, 2023. 12. 21, 12. DOI: 10.5281/zenodo.10417569

A vers születésekor már nem élő erdélyi nagyapa [Nagy József] egyik egyiptológiai könyvében [Mahler Ede: *Ókori Egyiptom* – 1909] talált rá Nemes Nagy tizenévesen Kunaten (azaz IV. Amenhotep vagy Ekhnáton) fáraóra, majd sok évvel később látta Párizsban a Tutankhamon-kiállítás, ahol Ekhnáton-szobor is szerepelt [feltételezések szerint Ekhnáton volt Tutankhamon apja]. Egy kései interjúbán Nemes Nagy úgy fogalmazott, Ekhnáton volt „az első európai intellektüel”, „kultúraalapító, csodálatos ember,”³⁴ akinek köszönhetően felszámolódt a politeizmus.³⁵ A fáraó Aton, a napisten tiszteletére választotta magának az Ekhnáton [‘Aton kedveltje’] nevet, Nemes Nagy az *Ekhnáton*-ciklushoz nemhiába Ekhnáton jól ismert *Naphimnusz*ából – amelynek részletei a 104. zsoltárban köszönnek vissza – választott részletet: „Feljövetelet és lemenetelet / formálsz ki, eleven Nap, / Sötéten múlsz el, fényesen térsz vissza. / Te dobogsz a szivemben.”³⁶ [Kiemelés tőlem – P. A.]

Az *f* tehát mintha mindig kapcsolódást, összeköttetést jelölne (ahogy a ligatúrában is), múlt és jelen, élők és holtak, emberi és isteni között, s a felfelé (a fény, a nap, az Isten felé) törekvést volna hivatott jelképezni. Ugyanez a felfelé törés és a felszólítás ismétlődése tapasztalható meg a Rónay Györgynek ajánlott *Futóesőben* is: „Fordítsd másra figyelmedet. / Például a futóesőre.”, „fényes-szürke, mosdott féldrágakő”, „fel-feltűnő”, „A fénylő pontokra figyelj, / ott feljebb”, „fényfoltokkal esteledőre”, „részleges fényesedőre”, „nézz fel”. [Kiemelés tőlem – P. A.]³⁷ Az *Istenről* című, posztumusz prózaversben egészen explicit ez a transzcendenciaigény a kérdésekkel és az *f* hangzók halmozásával: „Úsztál folyóban?”, „Élő fára vésni”, „Van odaföntöd?”, „Van neked fölötted?” [Kiemelés tőlem – P. A.]

Ez a jelenség összeköti a megfigyelés (nézés, koncentráció) és a fentre tekintés (felfelé irányuló figyelem és fegyelem) gesztusát, továbbá a nem-dialogikus és nem-prózaí verseket is az eddig tárgyaltakkal. Se megszólítás, se kérdés nincsen ugyan a ciklus ilyen jellegű verseiben, mégis érezhető, „hallható” a kapcsolódás néhány kiragadott példa alapján is. Az első vers, az *Éjszakai tölgyfa* az ikonikus „És lélegeztek mindaketten.” sor után, a vers második felében halmozza az *f*-eket: „Néhány madárfészek [...] ott-feledetten.”, „elfárad megfegtetlenül”, „Hajfüggönyét visszaengedte már. / Megfordult.”, „fénnyel szórta”, „visszaforr”. S aztán sorban felfejthetők a kapcsolódások, amelyek gyakran alliterálnak is: pl. *Négy kocka* („fogyhatatlan felhőbeszédeit”), *De nézni* („enged a füstfüggöny”, „szilánkos fényjelekben”, „mint forradás

34 *Ekhnáton éjszakája*. Lator László beszélgetése [1980] = *Az élők mértana*, II., 192–193.

35 „Mózes fogalmazta meg a láthatatlan istent, az a következő absztrakciós fok a gondolkodásban. [...] Ekhnátoné az az eszme, hogy egyetlen isten van, önála ez még a napisten. Határozottan napvallás az övé”, Nemes Nagy, *Írószobám*. Mezei András rádióinterjúja [1978] = *Az élők mértana*, II., 356. „Ehnaton valami ahhoz hasonlót tett, mint amit az emlékezés Mózesnek tulajdonít”, így ők ketten, illetve „az egyiptomi és bibliai monoteizmus, egyiptomi ellenvallás és bibliai Egyiptomgyűlölet kapcsolata bizonyos történelmi alappal rendelkezik”, lásd Jan Assmann, *Mózes, az egyiptomi*. Egy emléknym megfajtése, ford. Gulyás András, Osiris, Budapest, 2003, 43–44. Ekhnáton azonban nem tudta felszámolni a politeizmust, a pusztán elszigetelten létező Aton-kultuszt nem sikerült megtartani és kiterjeszteni. Halála után fia (?) Tutankhamon követte az uralkodásban, akit szüleiékor Tutanhatonnak hívtak [‘Aton élő képmása’], de ő a régi istenek, közöttük Ámon tisztelete jeléül megváltoztatta nevét és visszatért a politeizmushoz.

36 Az alliterációk (*f*) ebben is szerepelnek: „Feljövetelet [...] formálsz [...] fényesen.”

37 A Babitsnak és a Rónaynak ajánlott vers részletesebb elemzésre itt nem térek ki, korábbi elemzésemben olvasható: „és élész és élész és éltek”. A *Nemes Nagy – Rónay – Babits-kapcsolat nyomában*, Irodalomtörténet 2023/3., 335–356.

[...] a fán”), *Dalszöveg* („Öregszik a gyümölcs a fán, [...] a fűben”), *Félgömb* („Ez itt a fenti félgömb”, „fehér fémek láthatára.”), *A látvány* („felzavarnak, / északifénye van a falnak”, „fölránt fektemből az a páfrány”), *Amerikai állomás* („Fölemelem, magamhoz ölelem”), *Szikvója-erdő* („nem érsz följebb”). [Kiemelés tőlem – P. A.] Igaza lehet tehát Hernádi Máriának abban, hogy az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklus prózakoletményeit „szerpentin-útként” veszi körül a többi vers.³⁸

III. Ciklusság – az idő és a természet összefüggései néhány versben (Dalszöveg, Félgömb, De nézni, A látvány)

A világban egyszerre kétféle időszámítás tapasztalható meg: a lineáris és a ciklikus, amelyek közös jellemzője az állandóság, ám másként: míg a lineáris időt a mindig várható változás, előrehaladás jellemzi, a ciklikus idő stabil és kiszámítható viszonyítási pont. Míg a múlttól a jövő felé tartó, lineáris időszámítás a monoteista vallásokban jobbra felülkerekedik a ciklikusságon, addig az olyan világszemléletű népeknél, amelyeknél az isteni és az emberi világ nem különül el egymástól élesen, sokkal inkább jellemző a ciklikus gondolkodás, az számít hagyományosnak.³⁹ Az ókorban még nem szakadt ki az ember a természeti létből, a szemlélet transzcendentális–mitikus volt.⁴⁰ Az archaikus kultúrák régmúltjához a rítusok biztosítják a folytonos visszatérés lehetőségét, a „szent idő” tehát „lényegénél fogva visszafordítható; voltaképpen mitikus ősidő”, amely „újból jelenvalóvá” tehető.⁴¹ Ezzel szemben a lineáris vagy történeti idő irreverzibilis, kvantitatív jellegű és kontextusfüggetlen. A ciklikus idő azért kiszámíthatóbb nála, mert gazdaságosság-alapú, így nagy hangsúlyt fektet a kötelezettségekre, amelyek jó része a természet változásaiból ered.⁴² A természetben az éves körforgás jelenti a teljességet, az

átalakulási folyamatok ismétlésében a tavasz–nyár, a nyár–ősz, ősz–tél átmenetek egyre világosabbá válnak és speciális élményeket ébresztenek bennünk. Sejteni kezdünk egy belső, szellemi életet. Követni tanuljuk a növényvilágban a szellemiséget, ahogyan a növekedés során a láthatatlanság tartományából a láthatóságba lép és veszít mozgékonyaságából. Amikor a hervadásban az észleleti világból ismét visszahúzódik, ugyanakkor a gyökérben, rügyekben és magokban új képzőlehetőségek születnek. Így az év körforgásának egységét önmagunkban éljük át. Mi magunk vagyunk azok, akik a földdel együtt végigfutunk az éven és a jelenségek sorozatában saját élmény-lehetőségeinket letapogatjuk.⁴³

38 Hernádi, *I. m.*, 114.

39 *Az idő története*, szerk. Kristen Lippincott et al., ford. Soproni András et al., Perfekt, Budapest, 2002, 17.

40 A. J. Gurevics, *A középkori ember világképe*, ford. Előd Nóra, Kossuth, Budapest, 1974, 25.

41 Mircea Eliade, *A szent és a profán*, ford. Berényi Gábor, Európa, Budapest, 1987, 61.

42 Részletesebben lásd Németh András, *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések*, Gondolat, Budapest, 2014, 99.

43 Jochen Bockemühl botanikus a Goetheanum Természettudományi Szekciója Kutatóintézetének igazgatója volt. Az idézetet lásd Jochen Bockemühl, *Életösszefüggések megismerése, átélése, alakítása*, ford. Kádas Ágnes, Ita Wegman Alapítvány, Budapest, 1995, 32.

Az évkörre hangolódás, annak követése [napkelte–napnyugta, nappal–éjszaka, évszakok, holdfázisok, csillagok járása] tehát az önmegismerés forrását, egyúttal ritmusát biztosítja az ember számára, még akkor is, ha az adott személyé nem a Föld, a bioszféra életéhez tudatosan viszonyuló emberi élet. Ez, a körforgás [és a kör vagy gömb mint forma] rendre visszatér Nemes Nagy tárgyalt verseiben, maga is említi a körforgást mint orientáló, empirikus ismeretet egy, a *Szöke bikkfák* [1988] című kötetében publikált Babits-vers elemzésekor, *A csengetyűsfiú* elején és végén ugyanis van egy bor-hasonlat, amelyben

[a] rothadás mint az életnek egy segítő funkciója, a halál mint a feltámadás feltétele jelenik meg [...] Nyilvánvaló, ezen a ponton nagyon közel esik egymáshoz az antik és a keresztény szimbólumvilág, a széttépett Bacchus isten és a misebor; Babits versében szét sem választhatók. S mindkét, egyébként oly mélyen különböző hitvilág mintegy visszaemlékszik egy sokkal ősbibb, archaikusabb élményfokra, a természet körforgásának mély, testi-lelki tapasztalatára az emberi tudatban. A minden évben elhaló és minden évben megújuló természet élménye olyan mítoszteremtő talaj, amely a legkülönbözőbb régi és új vallások, filozófiák, költészetek közös vonatkozási pontja. Sőt, bár nem kívánok egy verselemzés ürügyén aktuálpolitikát űzni, még azt is mondhatnám, mintha Babits verse a mai természetpusztítás problémacsomójára is előreutalna. Hiszen nem utolsósorban a szemét, a hulladék növekedett meg, torzult el úgy a mai kemizálás fokán, hogy a természet által többé nem dolgozható fel. Elvesztettük a klasszikus szemét, a hagyományos pusztulás egyensúlyát.⁴⁴

Ez az idézet az ökokritika, az ökopoétika vagy az antropocén számára is táptalajt nyújthat, a környezetszennyezésnek, az ember természetpusztítása következtében kialakult visszafordíthatatlan globális válságnak már a fenti sorok keletkezése idején, tehát nagyjából négy évtizede is egyértelmű jelei voltak, többen fordultak már ez irányból a Nemes Nagy-versekhez is elemzéseik során.⁴⁵ Most azonban elsősorban a körforgás, ciklikusság mint mindig is létező, „háborítatlan” [eredendően inkább természeti, mint kulturális] időbeli folyamat lesz az interpretáció tárgya, az idézet elejébe belekapaszkodva: a természetes rothadás életsegítő jelenségként értelmezhető.

A természeti körforgás már-már l'art pour l'art demonstrációja a ciklus ötödik darabja, a *Dalszöveg* című tizenkétsoros, amely három, egyre növekvő sorszámú versszakra oszlik [három, négy, majd ötsorosra], a vers ismétlődő struktúrái erősítik dallamosságát, de egyébként is ritmikus, rímes, ha nem is végig szabályosan [fán–után, cserél–dél, kertben–egyenetlen] – s nyilván a zeneiségre, énekelhetőségre utal a címe is. Térbeli [[fent] a fán – [lent] a fűben, észak–dél] és időbeli [után, alatt, évszakok, 26 ezer év, öregszik, hulló] orientációs pontjai a vers közepén egymásra íródnak:

44 Nemes Nagy Ágnes, Babits Mihály: *A csengetyűsfiú* [1988] = Uő, *Az élők mértana* I., 339.

45 Lásd pl. Berszán István, „Mégjicsak föld van itt alul, mindenek ellenére föld”. *Nemes Nagy Ágnes költészetének ökokritikai olvasata*, Alföld 2017/11., 81–97.; Uri Dénes Mihály, *Közös világ. Költészet és ökológia Nemes Nagy Ágnesnél*, Alföld 2022/10., 63–74., Bordás Máté, *A pályaudvar alatt. Nemes Nagy Ágnes és az antropocén*, Prae 2021/1., 116–129.

Dalszöveg

Öregszik a gyümölcs a fán,
öregszik a gyümölcs a fűben,
akárcsak a halál után.

A vikendházak alkonyulnak.
Az évszak is helyet cserél,
egymással észak és a dél,
26 ezer év alatt.

26 ezer év után
öregszik a gyümölcs a fán
és hallani a júliusi kertben
hulló gyümölcsök egyenetlen,
extraszisztólés dobbanásait.

Az ötödik–hatodik verssor a helycserét performatív módon viszi véghez: ugyanis az *egymással* szó révén a *helyet cserél* mind az évszakokra, mind az égtájakra vonatkozhat. Ezután egy tükörszerkezet következik, cezúrával elválasztva [ebben a két sorban az első két sorhoz hasonlóan csak az utolsó szó nem azonos]: „26 ezer év alatt // 26 ezer év után” (fán/fűben, alatt/után). Míg ennek az első fele a második versszak időiségét adja meg, a történést a temporalitás pontosításával egészíti ki (maga a helycsere, azaz egy körforgás történik meg ugyanis ennyi idő alatt), addig a második fele, a harmadik versszak elején ahhoz az utánisághoz tér vissza, amelyet a vers harmadik sora már felvillantott. Pontosabban: amikor egy ciklus véget ér, kezdődik egy új – az *alatt* és az *után* a ciklikus időtudathoz tartozó időjelölő formulák; ugyanakkor a vers grammatikai terében egyébként az „éppen mostban” vagyunk, a folyamatos jelen időben (*Öregszik, alkonyul, helyet cserél, hallani, hulló*), ami pedig alkalmi időtudatot [is] feltételez.⁴⁶

A *Dalszöveg* először *Dal* címmel jelent meg a *Félgömb* című vers kíséretében az *Új Írás* hasábjain, 1970-ben⁴⁷ – az előbbi első kéziratváltozata 1967-es, mindkét vers a hatvanas évek második felében keletkezhetett. Ezeket olvasva kétség sem fér a szerző természettudományi érdeklődéséhez, de annak konkrétabb nyomaira is rábukkanhatunk. A csillagászat iránti lelkesedés Nemes Nagy Ágnes kilenc-tízéves kora körül már

46 Rammstedt négyféle időtudatot különít el: 1. alkalmi, 2. ciklikus, 3. lineáris (lezárt jövővel), 4. lineáris (nyitott jövővel), amelyeket párhuzamba állít a társadalom archaikus, antik, középkori és modern formáival, lásd Németh, *l. m.*, 119.

47 Ezt az adatot a 2016-os verskiadás nem közli, aszerint első megjelenésük 1973. Azt viszont e kiadásból tudjuk, hogy Nemes Nagy egyik kéziratot fűzetében benne van a *Dalszöveg* első három sora és keletkezési dátuma: 1967. május, a vers másik fele nyolcsorosoként, *Öregszik...* címmel, külön kéziratban maradt fenn, a két részt Nemes Nagy a nyomtatott változatban egyesítette. A *Félgömb* című vers utolsó két sorának pedig az *Ekhnáton az égben* című vers vázlatai között szerepel egy változata: „És ott az éjjél mozdulatlan / fekete üst a nagy tavakban.”, lásd Nemes Nagy Ágnes *Összegyűjtött versek. Közel 100 kiadatlan verssel*, s. a. r. Ferencz Győző, Jelenkor, [Budapest], 2016. Ez a tény még inkább erősíti az *Ekhnáton* és az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklusok folytonosságát.

biztosan megvolt, életútinterjúja szerint akkortájt nyerte el egy gyerekeknek szóló hetilap, a *Vasárnapi Könyv* éves előfizetését.⁴⁸ Az első kötet *Mihályfalvi kaland* (1944) című versének első versszakában is tetten érhető a gyerekkori rajongás nyoma: „Micsoda roppant júliusi égbolt! / Csillagaitól úgy rezeg az éj, / hogy, mint a sűrű harmat szinte szétfoly / a sok fénycsepp – s egymáshoz mégsem ér, / csak tovább vibrál, libben és rezeg, / az éggel együtt lassan lélegez / és meg-meg lüktet néha, mint a vér.” A későbbiekben Nemes Nagy az *Élet és Tudomány* „hű olvasójának” nevezte magát [ami mellett az *Univerzum* című, szintén tudományos-ismeretterjesztő lapot is forgatta],⁴⁹ ennek egy-egy 1949-es, 1964-es és 1965-ös lapszámában lehet olvasni a huszonhatezer éves ciklusról. Az újságcikkek mind a *Dalszöveg*, mind a *Félgömb* című vers forrásaiul szolgálhattak.

A „hulló gyümölcsök” dobbanásai [a *Dalszöveg* végén] nem jelentik az élet végét, a gyümölcs „a halál után” is „öregszik” tovább, az „egyenetlen, / extraszisztólés” dobbanások is a „másként” továbbélésre utalnak. Az extraszisztólé ugyanis a szabálytalan emberi szívmozgást jelenti, azt a plusztűtést, soron kívüli (*extra*) összehúzódadást [*szűsztolé*], amely a ritmuszavar oka. A vers alapvetően olyan szerkezeteket tartalmaz, amelyek célja, hogy nem a cselekvőre (ágensre) irányul a figyelem, illetve nem egy meghatározott (emberi) személy perspektívájából akarja láttatni a történéseket. A gyümölcs öregszik, hullik, dobban [a földre esve], a házak pedig alkonyulnak [talán elnéptelenednek] – mindegyik időbeli, folyamatos aktus, végesség felé haladás [leáldozás], eközben az implicit emberi pusztán a *hallani* főnévi igenév által van jelen, illetve az időszámítás léte révén [*évszak, 26 ezer év*] és az ember alkotta épületre utaló *víkendház* által, közvetetten. A humán szféra erőteljesen mutatja fel magát továbbá a címbeli *dalszöveg* kifejezésben is, mert az szintén emberi konstrukcióra, kulturális termékre utal, a cím ezáltal termékeny feszültséget alkot a verstesttel. A versvégi [szív] *dobbanás* éppúgy új életet jelenthet a gyümölcsnek [a magból ismét termő gyümölcsfa nőhet ki, vagy épp humuszként hasznosul, és föld lesz belőle], mint ahogy a *Fenyő* című vers végén a *feldorombolás* [„szénné gyűrődött sudarak / fekete szíve feldorombol.”]. A szén, a felizzó parázs az életerő egyik szimbólumaként, hasonlóan a tűzhöz, a spirituális erőt, a megtisztulást jelképezi, az „okkult tudományokban a szén a lehetőség kifejezője, a tartalékolt, földben rejlő potencia. Rejtett tűz, amely a Nap mélyben szunnyadó energiája. [...] Az alkímiában az égő szén a feketéből a vörösbe, az élettelenből az életbe forduló transzmutációt fejezi ki.”⁵⁰ A gyümölcs még erősebb életszimbólum, az újjászületés, a halhatatlanság, a termékenység, az eredet jelképe és megtestesítője, különösen a tökéletes gömb alakú alma, amely a teljességet jelképezi.

48 „Különösen gyönyörűnek találtam a naprendszernek benne található leírását. Korán megtanultam, hogy Merkúr, Vénusz, Föld, Mars, Jupiter, Szaturnusz, Uránusz, Neptunusz. [...] több ízben lerajzoltam a naprendszert”, lásd Nemes Nagy, *Látkép, gesztenyefával* = *Uő, Az élők mértana*, II., 195–196.

49 „Az megfelel az én természettudományos színvonalamnak.”, lásd Nemes Nagy, *Társalkodás erről-arról. Beszélgetés Mezei Andrással* [1967] = *Uő, Az élők mértana*, I., 49., továbbá „Megtalálán [a polcomon] főleg a népszerű természettudománynak jónéhány művét, például az *Élet és tudomány* című folyóiratot, meg az *Univerzumot*, de sok minden egyebet is. Mindent, amit ma kiadnak, és amit én nagyon szívesen, boldogan végiglapozok, mert hiszen a természettudomány eredeti forrásaihoz képzettség és hajlam hiányában nemigen tudok hozzáférni. A népszerű természettudomány nekem nagyon is fontos.”, lásd Nemes Nagy, *Írószobám*, 358.

50 *Szimbólumtár*, 355.

Huszonhatezer év után tehát – a vers szerint ugyanúgy, mint azalatt, hiszen a verssor szó szerint megismétlődik, eltekintve az írásjelektől – ismét „öregszik a gyümölcs a fán”. A *termő*, *termés*, *teremt* szavakat kerüli a vers (talán az isteni, transzcendens felé vezető konnotációk miatt), noha a *termés* a *gyümölcs* szinonimája – ez a gyümölcs azonban már nem terem, nem növekszik, hanem immár *öregszik*, azaz rothadásnak indult. Ez a folyamat akkor történik meg a természetben, amikor nem fogyasztja el senki: sokáig rajta marad a fán,⁵¹ s végül úgy hull a földre, hogy egyenesen visszakerül az anyatermészetbe – a versben ezáltal is az embernélküliség íródik meg, átvitt értelemben ugyanakkor jelentheti a reprodukció, a beteljesedés hiányát, vagy épp az édenkert gyümölcsét, amelyet ez esetben nem szakít le senki. (Noha a közelben volnának víkendházak, emberi nyomok, de azok „alkonyulnak”, azaz eltűnőben vannak, talán éppen most néptelenednek el.) A „halál után” kifejezés az emberi élet végeségére is utalhat, amely eltöri a vegetatív létformákéhoz (növényi transzformáció, cirkularitás) képest, a növény elérheti a huszonhatezer évet, amennyiben a magról (újra)termés körforgását vesszük alapul.⁵²

Körforgás, gömbforma jelenik meg a *Félgömb* című versben is, ahol szintén folyamatosan a fent–lent irányokkal – és a már említett *f* betűkkel – szembesülünk (fenti félgömb, fenti vidék, följobb, felfelé vs. deres fű, mező, harmat). A központi formát előrejelzi a cím: a félgömb vagy félkör a reménykeltő szívárvány formája, ilyen a gömbvilág felső fele, alsó felét tekintve a félgömb pedig tulajdonképpen egy mora, vagyis egy rövid szótag jele, ilyen a homorú fém és a fekete üst alakja is. Csupán a háromszöggént megjelölt Isten-szem⁵³ áll látszólag e formával szemben a versben (de alapvetően a szem is gömb alakú), illetve a „levegőbe-írt spirál-nyom”.

Tulajdonképpen a „fehér fémek láthatára” is félkör alakú – hiszen a láthatár az a földi körvonal, amelyet az ég képez. A *láthatár* szinonimája a *horizont* vagy a *látókör*, ez a „gömbvilág felső fele”, tudásbeli határt, transzcendens látást jelképez. A látás és szerve, a szem kerül tehát középpontba ebben a versben, ami szoláris jelkép az antikvitástól kezdve. A Bibliában a mindenható és mindentudó Istenhez kapcsolódik, a háromszögbe zárt szem Isten és a szentháromság jelképe, a szabadkőműves szimbolikában pedig a gondviselés szemeként a teremtő minden titkot felfedő bölcsességét jelenti. A versben a „felnyló gyors háromszög” a gömb alakú szem pislogáskor látható alakjára utalhat.⁵⁴ Megjegyzendő, hogy a vessorban határozatlan névelővel szerepel

51 Más Nemes Nagy-versben is előfordul: pl. „Látod, gyümölcsünk férges lett a fákon” (*Nyári elégia*).

52 Még a legtovább élő fák élettartama is „csak” hat-hétezer év körül van (japáncédrus, mamutfenyő), a gyümölcsfák élettartama többnyire évszázadokban mérhető – azonban ha a magról továbbélő növény cirkularitását vesszük alapul, évmilliókról van szó. A zárwatermők a nyitwatermők után alakultak ki, a mezozoikum során elterjedtek, valószínűsíthetően a jura, de talán már a triász ideje alatt megjelentek, tehát valószínűleg kb. 200 millió éve (ekkor tűntek el a virágállatok, nyertek teret a tülevelűek és a magvaspáfrányok, s jelentek meg az első repülő gerincesek, majd a dinoszauruszok). A zárwatermők (pl. almafa) a növények legfejlettebb csoportja, életciklusuk a zigóta kialakulásával kezdődik, ebből fejlődik ki a csíra a magképzés során, majd a szaporítószervek (virág, termés).

53 A mindent látó szemnek, vagyis a gondviselés szemének (háromszemélyű egy Isten) egyik közismert ábrázolása a keresztény ikonográfiában a háromszög közepére helyezett szem.

54 A szem egyébként „a napistenek mindenhatóságának kifejezője. [...] Egyiptomban Hórusz szeme a Nap és a Hold. Széttel való harcában bal szemét, a Holdat elveszítette; ezt Thot isten adta neki vissza. Ez a szem a halál fölötti győzelem, az újjászületés, az élet hieroglifája. A jobb szem a Nap, Ré és Ozirisz/Szarapisz emblémája, míg a bal, a Hold, Íziszé. Oziriszt egy görbe jogaron

ez a kifejezés: „És hirtelen egy Isten-szeme az égen, / fölnyíló gyors háromszögével” [Kiemelés tőlem – P. A.], ami váratlan mutációként jelentkezik egyszer csak az évezredek során. Megjelenésétől kezdve egy hideg, szilárd, kemény anyag [„ettől fogva fém”) nyer teret a *Félgömbben* – a félgömb alakú vidék biztonságos, nem változó térnek tűnik a változás után [a vers első felében a szívárvány bizonytalansága⁵⁵ és a mutáció váratlansága okozhat némi kételyt]: ez a „délelőttök teológiája, // ahol az éjfél mozdulatlan / fekete üst a nagy tavakban.”

A harmadik, a spirál pedig valójában szintén nem egészen eltérő forma, hiszen ez is a gömbhöz, a körhöz kapcsolódik: az örök ciklikusság és a végtelenség jelképe.⁵⁶ A fejlődés haladása alapvetően maga is spirális⁵⁷ – e gondolatot Nemes Nagy Max Plack és a kvantumelmélet kapcsán idézi egy esszéjében⁵⁸ egy olyan cikkből, amelyet az *Univerzum* című lapban olvasott.⁵⁹

A fekete üst a *Félgömbben* az éjféllal azonosítódik – tehát a nap fordulópontját jelöli, itt következne a másnap, ám az idő mozdulatlan: a félgömb alakját felvevő üres (?) főzőedény súlya ülepedik rá, ami mintha gátolná az időbeliség zavartalan folyását. A fekete szó rövid szótagjai után az üst hosszúsága kitölti a teret, a pirrichius után jambikusan, súllyal zárul a vers. Az „éjfél ut az óra” kifejezés ráadásul az üst mint hangszer (üstdob) képével is rejtetten összecseng az utolsó két sorban.⁶⁰ A kelta

---

nyugvó szem is jelképezheti, amely a mindentudás kifejezője. A Nap- vagy Hold-szemmel azonos a test sérthetlenségét jelképező egyiptomi Udzsat-szem vagy istenszem, amelyet apotropaikus amulettként használtak. Ilyen pl. a Tutanhamon fáraó sírjából előkerült, szem díszítésű királyi melléksz, *Szimbólumtár*, 353–354.

55 Az első szívárványt Isten az özőnvíz után festette az égre, jelezve Noénak, hogy nem szabadít többé az özőnvízhez hasonló pusztítást az emberiségre, a szívárvány ezért a remény jele. A versbeli bizonytalansága ezért halvány reményre, s az isteni beavatkozásban, kegyelemben való hit meggyengülésére utalhat.

56 A „csigavonal az emanáció, a teremtő erő és az expanzió, az örök fejlődésben levő ciklikus folytonosság szimbóluma. [...] lunáris és szoláris erőket egyaránt képvisel; megjelenítheti a forgó égboltot, a Nap útját, a ciklikus évszakokat, a Föld forgását. [...] Egyiptomban a szkarabeusz-ábrázolások hátán látható spirál a Nap ciklikus megújulásával hozható összefüggésbe. [...] Egyes biológiai modellek az élet kialakulásának és fejlődésének folyamatát is spirálvonalúnak ábrázolják, mivel ez a motívum, mintegy az energia egyik fő megjelenési formáját jelezve, az élet szinte minden szintjén megjelenik az RNS-spiráltól kezdve a galaxisokig.” *Uo.*, 340, 341, 342.

57 „A hajtáson a zöld levelek többnyire spirálvonal mentén követik egymást. A szabályszerű lépésekben tagolt spirál ritmikus körforgásban ad a leveleknek meghatározott rendet, de számukat még nem köti meg.” Bockemühl, *l. m.*, 17.

58 „»[A 20. század fizikájának] felépítése során fogalmazták meg a megismerés egyik általános alapelvét, a korrespondenciaelvet, ami annyit is jelent, hogy a fejlődés spirálisan halad. A klasszikus elméletek nem tűntek el, hanem egy sokkal általánosabb elmélet határeseteként, részeseként maradtak fenn.« Ez a gondolatmenet a művészetre nézve hasonlat. [...], vidító analógia. Mintha a mai világköltészet a kultúrtörténetnek egy olyan spirálkarján foglalna helyet, amely visszaautal a költészet keletkezésének idejére, korrespondenciál a vers fogalmának kialakulásával. [...] nem hiszem, hogy sutba kell dobunk a régi szabályrendszerket, poétikát, stílisztikát, verstant, klasszikus vagy romantikus verselméleteket, szürrealista kiáltványokat, a megfigyelések halmazát, bármit, amit a költészet tudatosításának oly kényes területén sikerült összekaparnunk. Hiszen még a mai természettudomány sem ilyen pazarló elődei eredményeivel. Csak a helyét jelöljük ki mindezeknek az új, a szélesebb szabályrendszerekben.” Nemes Nagy, *A vers mértana: Korrespondencia. Új szabály felé* = Uő, *Az élők mértana*, I., 174.

59 *A kvantumelmélet 75 éve. Max Planck és hatáskvantum*. Ja. B. Zeldovics írása nyomán, *Univerzum* 1976/7., 25.

60 Ha egy gömbölyű, félkör vagy üstszerű rézedényre bőrhártyát feszítenek, membranonfon ütőhangszerré válik.

mítoszokban az üst a határok nélküli tudás szimbóluma, kimeríthetetlen (élelmiszer) forrás – itt emellett az idő megállását hivatott jelölni, s mintha azt jelezné, hogy az éjfélt eltörpül, kimerevedik (*mozdulatlan*) az éjszaka egészében,⁶¹ amelyben persze, a sötétség miatt a láthatár sem érzékelhető.⁶² Az üst feketesége mellett (amely anyaga, talán üressége és a napszak, az éjszaka sötétje miatt is fekete) a hideg fémszínek dominálnak: szürke, fém, továbbá ezek mellett különösen a fehér, illetve a víz semlegessége, átlátszósága nyer teret a versben, főként a nedvekre, a folyadékszerűsége utaló kifejezésekkel (*deres, olvadás, harmat*). Egy olyan optikai jelenség töri meg a fekete–fehér „színtelenséget” a tizedik sorban, amelyet a folyadék útja idéz elő (eső vagy páracseppek), s amelyet a fehér fény szétszóródása és visszaverődése okoz: ám ez a szivárvány *bizonytalan*, azaz: talán alig látható (az ég–föld összeköttes így gyenge), és bizonytalan feltűnése után hamar visszatér a rideg fém, a fehér és a fekete szín. A fekete az ősi sötétség, a titokzatos mélység, a világűr jelképe, az élettelenység, a bánat, lemondás, gyász színe, az antikvitásban az alvilág isteneihez kötődött (pl. Hádész, Hekaté,⁶³ Ozirisz).⁶⁴ Az alkímiában a bomlás, erjedés színe, a pokolba való alászállás jelképe. A fehér pedig a transzcendencia, tökéletesség, tisztaság színe, lunáris, női princípiumot jelölő szín, ugyanakkor magában foglalja a földi világ kettősségét is: életet és halált is jelöl, s a többi színnek a hiányát, egyúttal összességét is jelenti, s Egyiptomban az alvilág és az újjászületés jelképe. Az ezüst és a higany szimbólumaként a „fémszint” is ide sorolhatjuk, a fémnek ugyanakkor további jelentősége is van, színén túl keménysége, szilárdsága, tartóssága révén egyrészt a hatalom és gazdagság kifejezője (fegyver-, pénz-, ékszer-alapanyag), másrészt a transzcendens szféra szimbóluma.⁶⁵

-
- 61 A *De nézni* című versben szintén „nem mozduló tavak” merevítik ki az időpillanatot, állítják meg az idő folyását (folyó vs. állóvíz).
- 62 Lásd Babits *Jónás Könyve* című művének részletét: „Jött a reggel és a dél és az este: / Jónás egész nap az ég alját leste. / S már a láthatár elmerült az éjben, / s egy árva ház sem égett Ninivében.”
- 63 Ezzel a címmel az ötvenes évek második felében született egy verse Nemes Nagynak, amely eredetileg a *Hold (Diva triformis)* című ciklusának harmadik darabja (az első kettő címe: *Szelené, Artemisz*). A *Hekaté* című versben is a fehér („Éjszakai vakfehér”), a fekete („Egy fekete fűgefa görcse”) és a fényes („Fényes sziklán fekete törzse”) színek szerepelnek.
- 64 Az egyik esszéjében Nemes Nagy így említi az alvilágot, s vele együtt a fekete és a fehér színt: „süvöltött az északi szél, fehér tarajosra korbácsolva a fekete óceánt, és a gejzírek, a nagy-nagy gejzírek, ezek a forró, fehér kísértetek ide-oda hajlongtak a szélben, óriás gőzruháikat lobogtatva, mint egy fehér alvilág kiszabadult gőzzászlóit”; továbbá a spirálformát, a csigavonalat: „Aztán itt van ez a vízcisíkö, szomszédjával, egy csigahéjjal; csigavonaluk szépen összerímel. Ez már csakugyan szép, ezt már senki sem tagadhatja. [...] Gyönyörű, fura formácskájával még így, megkövesedett állapotában is megnevetett szegényke, abszurd geológiai humoreszk.”, lásd Nemes Nagy, *Tárgyaim: Kő = Uó, Az élők mértana*, II., 22.
- 65 „[A]z antikvitásban kialakították a fémek hierarchiáját és kozmikus correspondenciáját: a különböző fémek antik istenekhez, bolygókhoz, természeti elemekhez, ill. az általuk kifejezett tulajdonságokhoz kapcsolódó rendszerét. A közöséges fémek az érzéki világba zárt ember különböző tulajdonságait, a nemesfémek a megvilágosodott, szellemi létező jellemvonásait szimbolizálták. A hierarchia legalján az alacsony olvadáspontú (ezért is „tisztátlan”) ólom áll, a Szaturnusz bolygóhoz tartozó fém, majd az ón (Jupiter), a vas (Mars), a réz (Vénusz), a higany (Merkúr), az ezüst (Hold), legfelül pedig az arany (Nap). A fémek értéke szerinti sorrendben következnek egymás után a különböző világkorok is.”, *Szimbólumtár*, 115. Az alkímisták hét féme tehát értékük sorrendje szerint: ólom, ón, vas, réz, higany, ezüst, arany, s ez latin elnevezéseikkel is részben összefügg (pl. dies solis, dies lunae, dies Mercurii). Lásd Vív Ringnes, *Origin of the Names of Chemical Elements*, Journal of Chemical Education 1989/9., 731–736.

Egyik interjújában Nemes Nagy azt feleli arra a kérdésre, hogy vallási jellege is van-e a versek felé fordulásnak, hogy „a versélmény, más versének az élménye, sőt a versírás folyamata olyan régiókba viszi az embert, amely – legszívesebben azt mondanám – a *transzcendenciával* érintkezik.”⁶⁶ A *Félgömb* című vers alig észrevehetően, nagy kultúrtörténeti és természettudományos ismeretanyagot mozgat meg, és azt misztikus keretbe helyezi. Dürer *Az északi és a déli égi félgömb* (1515) című metszetére⁶⁷ is asszociálhatunk a vers kapcsán, amely ahhoz az ókori görög elképzeléshez nyúl vissza,⁶⁸ amely két egyenlő félgömbre osztotta az éggömböt, ezt az ábrázolásokon síkba vetítve két, egymásba illesztett lapos félkörrel oldották meg. A *látvány* című vers nyitánya maga is mintha a Föld bolygót, de legalábbis annak kiterített térképét jelenítené meg színeivel: „A kék. A zöld. A folyamágó”, erre utal az is, hogy az elpusztult szerves anyag (páfrány) az emberi konstrukcióhoz hasonlítódik: „s fölíránt fektemből az a páfrány [...] mint bonyolult nagyvárosok / légifelvétele –”. [Kiemelés tőlem – P. A.]

Nemcsak a Föld, más bolygók és különféle (kémiai) anyagok is szerepelnek a Nemes Nagy-versekben, az 1968-ban vagy 1969-ben keletkezett, a *látvány* című versben például az ón (Jupiter féme) és a fényes kések képviselik a fémeket, a kén az illékonyt, az égitestek pedig „elektronhéjuk-vesztett”-ek, „labdába gyúrt gyökök”. A valószínűleg 1966-os *De nézni* című versben a füst, a sav és a lúg a különféle halmazállapotok jelölőiként szerepel. Számos Nemes Nagy-versben nyer jelentőséget a kemény anyag,⁶⁹ a köről metajellegű esszét is ismerünk, a keménységgel, szilárdsággal (kő, fém, fa) pedig általában összekapcsolódik a Nemes Nagy-lírában (ahogy az ókortól kezdve gyakran a művészetben, vallásban is) az isteni, transzcendens szféra, legnyilvánvalóbban itt, az *Ekhnáton*-ciklusban: „Amikor én istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy, ha vígasztal, elhíhessem.” [Amikor].⁷⁰

A gömbforma és a kör(forgás) halmozódik a *látvány* már idézett soraiiban, de a vers további pontjain is megjelenik, a gömbölyűség akár a *körmozi*,⁷¹ a *körbemennek*, a *koponya* vagy a *gyümölcsök* szavak által.⁷² A *De nézni* című versben még

66 Nemes Nagy, *A létkérdések és a vers. Széll Margit beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel* [1981] = Uó, *Az élők mértana*, II., 412.

67 Az egykor művészettörténetet tanult szerző bizonyára ismerte Dürer alkotásait, bár esszéiben nem említi a nevét.

68 Már Ptolemaiosz írt arról, hogy az égbolt úgy mozog, mint egy gömb [*Almagest*].

69 Gyakori a versekben a Naphoz kapcsolódó arany (pl. *Ház a hegyoldalon*, *Tavaszi ének*, *Háború előtt*, *Egy város, Istenről*, *Tavaszi felhők*), a Holdhoz kapcsolódó ezüst (pl. *Város, télen*, *A gejzír*, *Lélegzet*, *Ház a hegyoldalon*, *Ének a szadeliói völgyről*, *A távozó*), illetve a kőzetek: a gránit [*Dal*, *Rómában*; *Szobrok /változat/*], a pala [*Szobrok*; *Szerelmem*, *vízisten*; *Mihályfalvi kaland*], a márvány [*A Krisztinában*, *Múzeumi séta*, *Velence*], a mészke [*Hekaté*, *Ekhnáton az égben*], továbbá a nemfémes, de szilárd kémiai elemként számon tartott foszfor [*Mihályfalvi kaland*, *Tengeren*, *Balaton*, *Paradicsomkert*, *A lovas*, *[De hallom néha]*] – jelentése: ‘fényhozó’ [nyelvújításkori elnevezése: *villany*]. Igen gyakori a réz [*Balaton*, *A kovács*, *Amerikai állomás*, *Ház a hegyoldalon*, *Óda*], a kő [*Patak*, *Balaton*, *Között*, *Szobrok*, *Téli angyal*, *Az utca arányai*], a fém [*Között*, *A kovács*, *Teraszos tájkép*, *Egy város*, *Kakukfű*] és a vas [*Szobrok*, *Fenyő*, *Ekhnáton az égben*, *Villamos-végállomás*] is.

70 Részletesebben erről lásd korábbi tanulmányomat: „Egy istent kellene csinálnom”. *Alvilági utazás Nemes Nagy Ágnes költészetében a kezdetektől az Ekhnátonig*, Ókor 2019/4., 42–52.

71 A körmozi és a versbeli egyéb optikai jelenségek kapcsán lásd Lénárt Tamás, *Körmozi és légifelvétel. Adalék a költői kép medialitásához* = „folyékony szobor vagy szilárd szökökút”, 216–229.

72 Utóbbi kettő egy korai versben összekapcsolódik, lásd a valószínűleg 1944 nyarán írt *Alázat* című vers első két versszakát: „Fáraszt, hogy mégis hiába ömölt / fejemre a perc lágy, szirupos

explicittebb, reflektáltabb ez a jelenség: „a gömbformát nem is tudom én / miért szerettem / szemgolyót, koponyát, földgolyót, efféle / határolt véghetetlen / de tépett gömbök ezek, kókuszdiók [...] közbe-szegetten / [...] körültpogatni a tárgyat néhány szememmel”. Maga a ciklikusság is áthatja mindkét verset: „forgó évszak karcai / éj és nap / emelve, hullva felettem” (*De nézni*), „amint forognak végeérhetetlen / egy szüntelenül égető jelenben” (*A látvány*). Ellentétben a *Félgömb* vagy a *Dalszöveg* című versekkel, mindkettőben dominál az én, az egyes szám első személy által tehát jelen van a lírai szubjektum, több grammatikai jel (főként a mormogó *m*-ekkel) is utal erre, *A látványban*: *koponyám, fektemből, lakom, látom*; a *De nézni* című versben: *én, cselekszem, testem, nekem, fejem, szerettem, szememmel, körülöttem*. [Kiemelés tőlem – P. A.] A *De nézni* halmozza a cselekvésre buzdító főnévi igeneveket is (*nézni, tenni, körültpogatni*), a világ különböző érzékszervekkel való megtapasztalására biztat. A hallás a verhangzás által „aktiválódik”, a már említett *f*-ek dominanciája itt is megvan (pl. füstfüggöny), a vers második felében a kemény *k* [„kövekben / kinyilazók szilánkos fényjelekben” – Kiemelés tőlem – P. A.], majd a sziszegő *sz-z* [„szétszórt százezer szem / bár nem segít a bioszféra zizegő / seprű-pillája” – Kiemelés tőlem – P. A.] mássalhangzók tömörülnek alliterációszerűen. A [*De hallom néha*] című, Nemes Nagy életében kiadatlan, 1960 körül írt vers kezdősorai a *De nézni*-ben köszönnek vissza: „De hallom néha. / Valaki jár. / Most körben függöny-fal zizeg”,⁷³ a második fele pedig a *Fügefák* című vers változata. A *De nézni* egyik kéziratos verziójában így szerepel a zárlat: „fügefá az ágy alatt, egyszerre levél / virág gyümölcs” – a növény az ötvenes évek második felében keletkezett *Hekaté* és a hatvanas évekbeli *Fügefák* című versekhez is kapcsolódik, amelyek a *Napforduló*-kötet *Énekhanga*-ciklusának darabjai. A *látvány* című versnek pedig a [*Mert énekelni nem tudok*] című, a „barna noteszben” talált, 1960-as vers a szoros párja, változata [a második versszak a tipográfiai eltérésektől eltekintve azonos], amelynek nyitóversszaka a *pillák* révén a *De nézni*-hez is kötődik: a „szempilla-csapzó verítékem / se lágyítja a kólapot.” Az emberi test – amely szüntelenül „biológiát cselekszik” – a szem [szempillák, szemgolyó] és az azt magában foglaló koponya által van csupán jelen, térbeli kiterjedését, proxemikáját azonban jelzi néhány további kifejezés (pl. *felettem*). A versnek megszólítottja is van, a *De nézni* cím eleve makacs, aposztrofikus viszonyt feltételez, és ott a gondolatmenetet többször dúsító, retorikai fogás: a *tudod* megszólítás is, amelynek címzettje azonban nem azonos sem azzal, aki felszólít, sem az én-nel.

Ahogy a versekből látható: a korai asztronómiai érdeklődés Nemes Nagy pályáján végig megmarad, sőt, az egész univerzum kozmikus távlataira kinyílik, amely aztán a natúra és a kultúra, a természet és a költészet közötti közös pontok keresésében ölt testet: „természet és művészet között a *biologikumig* lenyúló kapcsolat van. Például mindkettőben ott van a diszharmonikus harmónia, a szabály és a vad mutáció. Rend és

---

árja, / a koponyám: kerek, fanyar gyümölcs, / magányom mégis csonthéjába zárja. // Kemény vagyok és omló por vagyok, / nem olvadok és nem köt semmi sem, / ketten vagyunk, mikor magam vagyok, / a lelkelem szikla, testem végtelen.”

73 Tulajdonképpen az éles hallás is a ciklikusságra épülő archaikussághoz köthető, a természethez közelebb élő ember füle „egy szeizmográf érzékenységgel működött”, lásd R. Murray Schafer, *A környezet zenéje*, ford. Agonás Dániel, *Cirka Művészeti Folyóirat* 2018/3. <https://epa.oszk.hu/02900/02982/00004/pdf/>

szabadság.” – vallja Nemes Nagy.⁷⁴ S számos ponton ír arról, hogy a vers úgy növekszik, ahogy egy élő növény, ami pedig „úgy alakítja ki fajra jellemző alakját és színezetét, ahogyan ez a kozmikus és földi hatások aktuális összjátékának megfelel. [...] A növény önmagát belülről kialakító formákban jelenik meg.” – fogalmaz Bockemühl.⁷⁵ Ezzel ekvivalens Nemes Nagy alábbi kijelentése: az igazi vers sem „lehet más »formájú«, mint amilyen”⁷⁶ – azaz elsősorban „belső indíttatásból” hozza létre formai jellemzőit. A *látvány* harmadik, négy soros szakasza azt demonstrálja, hogy a növény „olyan lénynek bizonyul, mely a fény erőit a Földdel összeköti, és miközben a Földből indulva a Nap felé törekszik”,⁷⁷ a fa lombja a versben „az égig ér”. S a versbeli, évszaktalan lombú fa „zárva-termő gyümölcssei” által „felismerhetővé válik a növényben működő idő-organizáció.”⁷⁸ A zárvatermők ugyan fejlett szaporodásmóddal rendelkeznek [ehhez kapcsolódó szerveik a bibe, a zárt magház, a termés, a virág], ami biztosítja hosszú életüket, ciklikusságukat, e növényeket is érintheti a halál. A növény „idő-lény”, pusztulékonyosságát mutatja meg az első szakasz páfránya [ami a harasztok törzsébe tartozik, a levélfonákján található spóratokban lévő spórákkal képes szaporodni]: ez „rég-rothadt, bonyolult fonákján / a spórák is vele” – a természeti körforgásban azonban a pusztulás mindig valami más születésének a lehetősége, biztosítéka is. Az ember a legtöbb ősi kultúrában (éves) ciklusban gondolkodott, „a természetről és a szerves folyamatokról alkotott tapasztalata arra indítja, hogy az életben az ismétlődést keresse, s az időre mint ciklikus jelenségre tekintsen.”⁷⁹ Az évszakok ciklikus ritmusához kapcsolódva választott egy kezdőpontot, ez lett az az idő, „amikor az emberek összegyűlnek, hogy megerősítsék a régi kötelekeket, értékeljék az előző év eseményeit, és előkészítsék a következő esztendő sikereit.”⁸⁰ Az egyiptomiak például a Serpet (Sirius) csillag helikus kelésétől számolták az év kezdetét. Felső-Egyiptom viszont a Nílus éves áradásától függött, a termékeny iszap biztosította a következő év táptalaját.⁸¹ Az idő ciklikusságát számos ókori műben megtaláljuk [pl. Platón: *Timaios*, Vergilius: *Negyedik ekloga*, Ovidius: *Átváltozások*], az *aión* (’életkor, megélt idő’) Platónnál és a sztoikusoknál, például Philónnál az időfeletti időt jelenti, az idő ideáját, szemben a felosztható, mérhető idővel [*khronosz*]. „A görög gondolkodók – a püthagoreusok, sztoikusok, platonikusok – azt tartották, hogy minden egyes időcikluson [*aión*] belül ugyanazok a helyzetek térnek vissza, amelyek a korábbi ciklusokban már jelentkeztek, és azok a későbbiekben újra jelentkezni fognak.”⁸² A kozmikus idő ismétlődés és *anaküklószisz*, örök visszatérés”.⁸³ Az újkori filozófiában pedig Schopenhauer, majd Nietzsche ír „örök ismétlődésről”, visszatérve az archaikus idő-felfogáshoz, e rövid idézet is demonstrálja ezt: „»Hát ez volt – az élet« – akarom a halálnak mondani. »Nosza

74 Nemes Nagy, *Író és közélet. Szerdahelyi István interjúja* = Nemes Nagy, *A gyufaskatulyától Prométheuszig*, 179.

75 Bockemühl, *I. m.*, 22. és 24.

76 Nemes Nagy, *A vers mértana: Imitáció, hibalehetőségek* = Uő, *Az élők mértana*, I., 159.

77 Bockemühl, *I. m.*, 25.

78 Uő., 15.

79 *Az idő története*, 241.

80 Uő., 89.

81 A naptár kialakításának idején (Kr. e. 4500 táján) a Nílus éppen június végén áradt, amikor a Serpet napkeltekor jelent meg. Uő.

82 Németh, *I. m.*, 21.

83 *Eliade, I. m.* 101–102.

akkor! Még egyszer⁸⁴.⁸⁴ A visszavágyódás a mitikus, „Nagy Időbe”, az archetipikus ismétlődések (minták) – transzcendens eredetűnek gondolt – irányítása alá, a modern, „dedivinalizált ember” vágya; az ember megismétli a teremtést: „vallási naptára az év folyamán emlékezteti a kozmogónia *ab origine* megtörtént eseményeire.”⁸⁵ – véli Eliade. Máshonnan közelítve, arra jut Derrida is, hogy a ciklikusság vágya az ember ontológiai gondolkodásában központi helyet foglal el, a Nap „visszatérése *önmagához* – ez a belsővé tétele – nem csupán a platóni, arisztotelészi, karteziánus stb. beszélyeket, nem csupán a logika tudományát mint a körök körét jellemezte, hanem egyúttal és ugyanakkor a metafizika emberét is. Az érzékelhető nap, mely Keleten kel fel, pályája estéjén, a Nyugati Ember szemében és szívében belsővé tehető.”⁸⁶

A sosem szűnő körforgás egyszerre kínálja az időbeliség, az időtlenség érzetét: szüntelen újjászületés, állandó újrakezdés, megújulás.⁸⁷ A *De nézni* című versben az idő folyására a *szünet*, a *perc*, a *szüntelen*, illetve a „határolt végtelen” és a „forgó évszak” kifejezések utalnak, A *látványban az éjszaka* és a „szüntelenül égető jelen”, a *Dalszövegben* az öregedés, alkonyulás, az *évszak*, a „26 ezer év”, a *Félgömbben* pedig a *még, indul, hirtelen*, „évek hosszú ezredében”, „ettől fogva”, *utolsó, délelőttök, éjféli* – az időmérés lineáris módja láthatóan nem áll szemben a szoláris idővel, a kettő együttes jelenléte határozza meg a „Nemes Nagy-i időszámítást”. A körforgás a ciklus más verseinek is motívuma, így például a *Négy kockának* („elfordítja a látóhatárt, / [...] déli napot villámló délkörökre”), *Az utca arányainak* („a föld az ellipszis-pálya fordulóján”) vagy a *Teraszos tájképnek* („kezdettől a véget”).

A ciklikusságon belüli linearitást, az idő múlását gyakran a sebzettség, valaminek a megsérülése, fogyatkozása mutatja meg: a „mint forradás néz, mondta, a fán” zárósr az *Egy táviróoszlopra* című vers zárlatában tér vissza („Ez már csak görcs a fában, / egy sebhely pusztá utalása.”), amelynek egésze (ahogy az ezt követő *Ugyanaz* című háromsoros) az újrahasznosulásról szól, mint erre utal a címe is, s a táviróoszlop kidőlése afféle második halálként jelenik meg (*másvilág*, „túlvilág halála”). Ez, egy szerves élő testét ért sebzettség („A seb környéke érzékeny. [...] duzzadt vágány-varratok.”) uralja az *Egy pályaudvar átalakítása* című prózavers egyik, biológiai–mediális síkját is (nyirokérrendszerek, pulzálás, nagyműtét), miközben a másikat a gépek, a technológia térnyerése (kábel, exkavátorok, fixplatósok, mozdonyforgató dob) – s ez a vers is a transzformációról szól. Hasonló vehető észre a *Villamos, végállomás* („tépve szét kiterjedésünk sebeit”) és a *Teraszos tájkép* („behúzódott sebhelyként bámul [a harmadik szem]”) című versekben. A *Víz és kenyérben* a légkör sérült, az *Amerikai állomásban* „Csontig fázom”, a *Szikvója-erdőben* viszont immár megérkezik a gyógyír:

-
- 84 Friedrich Nietzsche, *Ím-igyen szóla Zarathustra*, ford. Wildner Ödön, Göncöl, Budapest, 1908, 428.
 85 Mircea Eliade, *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*, ford. Pásztor Péter, Európa, Budapest, 1993, 43.
 86 Jacques Derrida, *A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben*, ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán = *Az irodalom elméletei*, V., szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 5–102.
 87 Az időbeliség két típusa: a ciklikus és a monumentális hagyományosan a női szubjektivitáshoz kapcsolódik – jelzi Julia Kristeva –, amennyiben az utóbbit szükségszerűen anyai jellegűnek gondoljuk el, nem szabad elfelednünk, hogy ez az ismétlődés és ez az örökkévalóság számos civilizációban és tapasztalatban, különösen a misztikusoknál az idő alapvető, ha nem az egyetlen felfogása. Lásd Julia Kristeva, *Women's Time*, ford. Alice Jardine – Harry Blake, The University of Chicago Press Journals 1981/1., 13–35, 17.

a „barnaüveg-szinü orvosság-illat”. Megközelíthető a *Hó* is az állandóság és változás oszcillálása felől („mint ami régen várakozva / úgy hull, mint ami végleges / az olvadékony évszakokra”), ahogy *A Föld emlékei* is („a növények az évszakok szignáljai, és járnak föl-le, föl le, a mélybe vissza, szabott és végtelen skálájukon”). A *Teraszos tájkép* a fáraó révén az *Ekhnáton*-ciklushoz, a „szaggatott szívárvány” alliterációja által a *Félgömb* című vershez kapcsolódik, de előrejelzi a *Szikkvója-erdőt* is: „Levegőjük víztiszta, víz-sűrű, törzsükben a kétezer évgyűrű – a majd jövőendő – lassú robbanása”. *A Lement a nap* az idő folyamatosan változó, önmagába visszatérő állandóságára utal, a homokóra mint a ciklusidő mérőeszköze és a naplemente a körforgás alap-szimbólumai; a napnyugta zárja az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklust.

Nemes Nagy Ágnes két utolsó, egyúttal legfontosabb, legérettebb és legkomplexebb ciklusa, az *Ekhnáton* (illetve az egész *Napforduló*-kötet) és az *Egy pályaudvar átalakítása*, mint láthatóvá vált, több ponton fonódik össze, mint ahányon elválasztódik. A versek mintegy egymásra íródnak [az utóbbi egyes előzményei, vázlatai, versváltozatai az előző idején keletkeztek], sem erőteljes tematikai, sem lineáris, fejlődéselvű változás nem tapasztalható [leszámítva nyilván a prózaversek életműbeli és egyúttal irodalomtörténeti nóvumát, amelyektől azonban – ezek tapasztalatával gazdagítva – visszavezet a ciklus a megszokott versformákhoz], némely ponton még keletkezési idő szerinti jelentős eltérések sincsenek közöttük. Vannak azonban belső összefüggések, az egyes ciklusokon belül és azok egymáshoz való viszonyában is, mintegy spirálszerű módon. Az *Egy pályaudvar átalakítása* láthatóan nem nélkülözi sem a természettudomány, sem a spirituális/transzcendens világ orientációs pontjait, Nemes Nagy kései, a korszakban senkiéhez nem hasonlítható, a személyességet több ízben leépíteni próbáló, alapvetően tárgyias jellegű, e ciklusban mégis erőteljesen aposztrófikus fordulatot vett költészete olyan szervesen fonódik össze a ciklikus természettel (tágabb értelemben: az univerzummal való kapcsolódás vágyával), hogy azzal akkor is együtt lélegzik, amikor a versben azonnal észlelhető, explicit nyomát ennek nem tapasztaljuk, de az itt elemzett versekben különösen egyértelműek a választásai.

